

HALADÓ SZÁSZ TÖREKVÉSEK A XIX. SZÁZAD KÖZEPÉN

A polgári történetírás a történelmi fejlődés egyik fontos jellemvonását kirekesztette figyelmének köréből. Művelői teljesen elhanyagolták azt a tényt, hogy ezen a területen, Erdélyben az évszázadok óta együttélő és együtt dolgozó emberek, eredetüktől és nyelvüktől függetlenül — s az uralkodó osztályoktól és intézményeiktől felállított választófalak ellenére — sokoldalú, tartós és egyre erősödő kapcsolatokat teremtettek egymással. Ennek következtében mindinkább tudatosodott bennük, hogy e föld lakóinak közösen kell viselniük sorsukat. S hogy ezt a közös sorsot gyakran országhatárokon túli, hatalmas erők határozták meg, az számukra nyilvánvalóvá vált 1848—49 folyamán, különösen a forradalom tragikus kimenetelének napjaiban.

Természetes dolog volt, hogy az Erdély különböző nemzetiségű lakosai között létrejött egyenjogú testvéri viszony objektív kapcsolatai elsősorban a leghatékonyabb területen, a gazdasági életben — az árutermelésben és kereskedelmi cserében — jöttek létre. Ez gyakran a történelmi államjog előírásainak és a három történelmi „nemzet” (nemesek, székelyek és szászok) jogilag meghatározott rendi kiváltságainak ellenére történt, s ezzel bebizonyult az 1848 előtt uralkodó politikai rend minden haladást gátló elmaradottsága. Metternich politikai rendszere csupán a hűbéri-abszolútisztikus osztrák egységállam állami és rendőri apparátusára támaszkodva tarthatta fenn uralmát Erdélyben. A besűgő- és ellenőrzőrendszer, a cenzúra, a hűbéri birtok- és munkaviszonyok, a külföldi főiskolák látogatásának megtiltása jellemezte ezt az uralmat, amely Erdélyben csak a főnemesség felső rétegére és a függőségben levő, szolgai hivatalnokokra támaszkodhatott.

A társadalmi-gazdasági és politikai-intézményi szempontból elmaradott renddel szemben a múlt század harmincas éveitől kezdve egyre erősödik az ellenállás. Miközben Kolozsvár fokozatosan a haladó politikai liberalizmus erdélyi központjává válik, addig Dél-Erdély gazdaságilag jelentős városaira — mindenekelőtt Brassóra — a gazdasági fejlődésben jut élenjáró szerep.

Az 1829. évi drinápolyi béke a két szomszédos román fejedelemség számára meghozta a rég óhajtott kereskedelmi szabadságot, s ezzel létrejött a kapcsolat az általános európai kapitalista áruforgalommal. Sorsdöntő év ez, fordulópont Erdély gazdasági fejlődésében is. A dunai kikötőkben megjelenő, iparszerűen gyártott, tehát olcsóbb nyugati termékek növekvő konkurrenciája miatt életkérdéssé vált a román piac, amelynek mindig is fontos szerepe volt az erdélyi kézműves termékek forgalomba hozatalában. A versengésben csakis új, hatékonyabb gazdasági módszerek alkalmazásával lehetett helytállni, s az erdélyi polgárság ipari-kereskedelmi körei ezt mindinkább belátták. Brassóban és Nagyszébenben a XVIII. század folyamán és a XIX. század elején számszerűleg jelentős román — s részben görög — kereskedőréteg alakult ki. Jól megszervezett kereskedelmi társaságaik, valamint a dunai országokban s a török birodalomban élő üzlettársakkal kiépített jobb kapcsolataik révén ezek a körök rendre csaknem az egész erdélyi külkereskedelmet kezükbe vették. Ez:

az osztály, amelyet a jólét, a tekintély, de a politikai befolyás teljes hiánya is jellemzett — a szász ipari-kereskedelmi polgárság egyes befolyásos köreivel együtt a gazdasági-társadalmi haladás előkészítője, előharcosa lett.

A XIX. század harmincas éveiben sokoldalú, intenzív törekvések jelentkeznek olyan új módszerek és utak felderítésére és követésére, amelyekkel ezek a kitűzött célok elérhetőkné tünnek. Az idejét múlt céhtörvények béklyózó rendelkezéseiktől szenvedő kézművesség szakmai fejlesztésére, korszerűsítésére létrejön 1840-ben előbb Nagyszebenben a *Bürgerverein zur Förderung der Gewerbetätigkeit und der Industrie* (Az ipari tevékenységet előmozdító polgári egylet), Josef Benigni vezetésével. Ezt a példát más erdélyi városok is követték, elsőként Brassó már 1841-ben. Petrus Traugott Lange brassói kereskedő és társai olyan takaré- és hitelegylet alapítását kezdeményezték, amelynek tisztá haszna haszna emberbaráti célokat szolgált. Így jött létre 1835-ben az első ilyen jellegű délkelet-európai bankintézet *Kronstädter Allgemeine Sparkassa* (Brassói Általános Takarékpénztár) néven. Ezt 1841-ben Nagyszebenben hasonló intézet alapítása követte, amely elsőrendű feladatát ugyancsak az általános jólét növelésében látta. E két intézet tehát nem haszonra dolgozó kapitalista vállalkozás volt, hanem olyan jótékonyági intézmény, amelynek ügyvezetését tiszteletbeli megbízottak látták el javadalmazás nélkül.

Az erdélyi ipari termékek minőségének javítását, vagyis konkurrenciáképességük növelését szolgálta az 1845-ös első brassói ipari kiállítás, amelyet az itteni iparegylet rendezett a helybeli nagy vásárcsarnok alapításának 300. évfordulója alkalmából. Az ipari és kereskedelmi utánpótlás alaposabb kiképzése végett Peter Czeides és Karl Maager fiatal, haladó szellemű kereskedők több osztályos német tanonciskolát alapítottak. Ezt a példát más erdélyi városok is követték, román és magyar oktatási nyelvvel. A brassói tanonciskolában a következő évek folyamán rendkívül gazdag nevelői tevékenységet fejtettek ki, s ezzel nagymértékben növekedett az ipari-kereskedelmi réteg tekintélye a félfuudális patríciusok és a hivatalnokok vezető rétegével szemben. Ez a felemelkedő polgárság lett nemsokára a társadalmi-művelődési haladás fő előmozdítója. Hasonló — bár szerényebb mértékű — folyamat ment végbe Nagyszebenben, ahol ipar és kereskedelem egyrészt kisebb súllyal jelentkezett, másrészt a nagyobb számú, függőségben levő hivatalnokréteg minden haladó törekvés kerékkötője lett.

Brassó, a harmincas évek végétől Erdély haladó művelődési központja, hamarosan heves vitába keveredett Nagyszeben reakciós szász vezetőkörével. Ezt a felemelkedését a város három olyan ember tevékenységének köszönhetette, akik nem voltak szászok, hanem idegenből érkezve Brassóban telepedtek le. Ezek: Johann Gött nyomdász és könyvkiadó, Max Leopold Moltke északnémet könyvkereskedő, költő és szerkesztő, valamint Anton Kurz, a Bécsből származó publicista és író.

Johann Gött, aki 1810-ben született Frankfurt közelében, fiatalemberként vándorúton járva érkezett Brassóba, s itt a hajdani Honterus-nyomdában talált munkát. Szorgalma révén anyagi helyzete nemsokára lehetővé tette, hogy megvásárolja a nyomdát. Az évek során nyomdai és kiadói tevékenységének köszönhetően számos irodalmi és népszerű tudományos mű jelent meg Brassóban német, román és magyar nyelven. Törekvései sikeréhez nagymértékben hozzájárult az a tény, hogy külföldiként mentes volt mindenféle nemzeti elfogultságtól, s ezért a román és magyar irodalom is egyenlő mértékben szerepelt kiadói terveiben. E beállítottsága miatt sikerült jó személyes kapcsolatokat létrehoznia a kolozsvári gubernium s a bécsi udvari kancellária köreivel. Kapcsolatai folytán 1837-ben megszerezte a legfelső engedélyt a *Siebenbürgisches Wochenblatt* megjelenítéséhez. Ezt egy év múlva a *Gazeta Transilvaniei* követte, amelynek első száma George Barițiu, az ismert

tanár és közíró szerkesztésében látott napvilágot. Rövidesen a legerterjedtebb román nyelvű lappá vált, amelyet a szomszédos román fejedelemségekben lelkesedéssel olvastak, s így támogatta a Kárpátok inneni és túlsó oldalán lakó románok művelődési életének közeledését. Nagy magyar olvasótáborra volt — főleg a szomszédos Székelyföldön — az itt megjelenő *Erdélyi Hírlap*nak. Ezek a sajtótermékek, a három nyelven megjelenő kalendáriumokkal és irodalmi mellékletekkel együtt, nagy művelődési fellendüléshez vezettek Brassó életében az 1848-as forradalom előestéjén.

Metternich kancellár a kor publicisztikáját „felülről“ sugalmazott cikkek révén politikai céljai szolgálatába akarta állítani, ám az említett lapok e szándékkal ellenében nemsokára polemikus hangon támadni kezdték az országban uralkodó maradi állapotokat. A brassói enyhébb cenzúrának köszönhetően, amelyet Josef Franz Trausch rendőrkapitány és tudós oklevélgyűjtő végzett, a Gött kiadásában megjelent három erdélyi lap jelentősen hozzájárult az ország közvéleményének fölírásához.

A korszerű reformok, a haladás szövívőjének szerepét a szászok körében a *Siebenbürgisches Wochenblatt* (az ismert *Kronstädter Zeitung* elődje) vállalta. A Nagyszébenben megjelenő s a hivatalos szász oligarchia érdekeit képviselő *Siebenbürgischer Botéval* élesen vitázva a brassói lap a közéleti változások mellett szállt síkra, és több liberális, csaknem demokratikus reform bevezetését sürgette az idejét múlt szász intézmények megújítására: a városi nagytanács megválasztása valamennyi polgár részvételével, a tanács összes üléseinek nyilvánossága, a mértéktelenül elhatalmasodott bürokrácia csökkentése a túlságosan nagy számú hivatalban, a céhek felszámolása és a szabad ipar tartozott a legfontosabb követelések közé. A nagyszébeni lap ezzel szemben tagadta a szász bürokrácia létezését, követelte az összes intézmények fenntartását, mert felszámolásukban a szász előjogok csorbítását, a szász „nemzet“ megmaradásának veszélyeztetését látta.

A negyvenes évek elejétől kezdve a szász közvéleményben széles körű vitára került sor a nyelvkérdésben. Ez a vita az erdélyi országgyűlésen robbant ki, ahol a latin tárgyalási nyelv használatának megszüntetése és a magyarnak államnyelvként történő bevezetése került napirendre. Ebben a kérdésben eltért a fejlődése kezdetén álló szász liberalizmus s a távolabbi célkitűzéseket követő erdélyi magyar liberalizmus képviselőinek véleménye; ez utóbbiak Kolozsvárt megjelenő lapja, az *Erdélyi Híradó* a két nemzetiség reakciós köreinek örömeire szenvedélyes polemikába kezdett az említett szász lapokkal. Ebbe a vitába kapcsolódott be a kor legjelentősebb szász személyisége, Stephan Ludwig Roth *Der Sprachkampf in Siebenbürgen* (A nyelvi harc Erdélyben) című művével, amely 1842-ben jelent meg Johann Gött kiadásában. E munkájában Roth először vetette fel a románnak mint az Erdélyben legerterjedtebb nyelvnek a jövőbeli szerepét, s figyelmeztette magyar, sőt szász honfitársait, hogy ne lépjenek fel túlzott, jogtalan követelésekkel.

A magyar és szász liberalizmus közötti határ elmosódott az erdélyi államjog és a rendi privilégiumok kérdésében elfoglalt homályos álláspont miatt. Egyrészt folyt a küzdelem a haladó reformokért, a liberális és demokratikus intézményekért, másrészt azonban ragaszkodtak a három kiváltságos „nemzet“ középkori, feudális státusához, amely az erdélyi lakosság többségét alkotó románokat kizárta a közélet területéről. Ezzel növekedett a konkrét törekvések és a korszellem ellentmondása.

Erdélyben 1848 előtt a közélet iránt megnyilvánult érdeklődés a művelődési figyelemre méltó fellendüléséhez is vezetett. Az 1840-ben alapított nagy szász művelődési egyesület (*Verein für Siebenbürgische Landeskunde* — Erdélyi Honismereti Egylet) és közgyűlései nagyhatású összerdélyi megnyilvánulások voltak, amelyekben magyar és román tudósok, művészek is részt vettek és felszólaltak. E műve-

lődési egyesület tagjai voltak a későbbi *Erdélyi Múzeum Egyeslet* egyes vezető személyiségei, mint például Kemény József és Mikó Imre. Az erdélyi polgári történetírás figyelmen kívül hagyta ezeket a személyi kölcsönkapcsolatokat, amelyek az erdélyi románok, magyarok és németek vezető személyiségei között kialakultak, például azt a tényt, hogy Kovács Antal, a brassói katolikus gimnázium alapítója két kiváló tehetségű román ifjút, Andrei és Iacob Mureșianut meghívta tanári állás betöltésére, s e két név nemcsak a magyar gimnázium hírét növelte, hanem Brassó és Erdély művelődési életében is jelentős helyet foglalt el. Baráti kapcsolat fűzte egymáshoz George Barițiu-t és Josef Franz Trauscht. Trausch cenzori és rendőrkapitányi minőségében visszautasította Mihail Sturdza moldvai fejedelem ama követelését, hogy a Moldvában uralkodó politikai visszasságokat bíráló cikk közlése miatt tiltsák be a *Gazeta Transilvaniei*t. Kevésbé ismert ugyanakkor Kemény József és Bécsből származó titkára, Anton Kurz gyümölcsöző tudományos tevékenysége az erdélyi szászok történeti kútfoínak összegyűjtésére. A Kemény-család gerendi kastélyából Anton Kurz 1843-ban Brassóba költözött, hogy átvegye a Kemény és Gött költségen megjelenő *Magazin zur Geschichte aller Denk- und Merkwürdigkeiten Siebenbürgens* (Erdély minden nevezetességét leíró történeti tár) szerkesztését. Ez a kiadvány a Kemény és Kovács István szerkesztésében már korábban megindult *Erdélyország Történeti Tára*, valamint az August Treboniu Laurian és Nicolae Bălcescu vezette, 1845 óta megjelenő *Magazin istoric pentru Dacia* társa volt.

Az 1848-at közvetlenül megelőző években az erdélyi szászok körében is egyre inkább teret hódítanak a haladó eszmék. A Nagyszébenben 1844-ben alapított jogakadémia a haladó személyiségek szellemi gyülekező helye lett. Az akadémia hallgatói sorában sok olyan román ifjú is volt, aki később fontos helyet töltött be a közéletben, mint például Simion Bărnuțiu. A tanárok közül Friedrich Hann, a politikai gazdaságtan professzora a haladó gazdasági és politikai eszmék terjesztésében egyre nagyobb szerepet játszott a korabeli közéletben. A németországi Friedrich List akkoriban elterjedt gondolatainak (vámSOROMPÓK eltörlése, ipar és kereskedelem szabadsága, vasutak építése) terjesztésén kívül demokratikus gondolatok is visszhangra találtak. A feudális-abszolutisztikus államrend elavult jellege, amely Metternich politikai rendszerét Erdélyben is jellemezte, a szászok előtt szintén egyre nyilvánvalóbbá vált. Ebben az időben fellendül a határozott demokratikus-liberális követeléseknek hangot adó politikai közírás és költészet, s ennek révén a szászok ifjú, haladó nemzedéke kifejezésre juttathatta érzéseit. E nemzedék legjelentősebb képviselői közé tartozott a Szászvárosból származó Josef Friedrich Geltsch, az 1847-ben megjelent *Liederbuch der Siebenbürger Deutschen* (Az erdélyi németek daloskönyve) kiadója, és a Küstrinből (a mai lengyelországi Kostrzyn) származó Max Leopold Moltke, a költő, aki a szászok népi himnuszában Erdély összes lakóinak testvériségét hirdette. Nem teljesülnek a politikai követelések — alkotmány bevezetése, a cenzúra eltörlése, a nemesi előjogok és a jobbágyság megszüntetése —, s ezért mind több szász fiatal lép be a forradalom soraiba. Jellemző, hogy Anton Kurz és Max Leopold Moltke is belépett a forradalmi hadseregbe, s az előbbi Petőfi Sándorral együtt Bem tábornok hadsegédjeként szolgált.

Az osztrák reakció táborába átpártolt szászok árulónak kiáltották ki ezeket a haladó személyiségeket. Ma eljött az ideje, hogy kidomborítsuk a politikai, művelődési és társadalmi fejlődésért, a szabadságért és a népek közötti megértésért folytatott harcban betöltött jelentős szerepüket.